

УДК 338.436

РОЗВИТОК ГАЛУЗИ РИСІВНИЦТВА В УКРАЇНІ ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Морозов Р.В. – к.е.н., докторант ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН України

Постановка проблеми. Тривалий час аграрний сектор України розвивався у складі єдиного народногосподарського комплексу колишнього СРСР. Пріоритети галузі формувалися і відповідно фінансувалися на планово-директивній основі з урахованням потреб населення Союзу в цілому [1 с. 312].

З початку 90-х років ХХ ст. в Україні сталася подія історичної ваги. Здобуття державної незалежності, зміна політичного устрою, демократизація суспільного життя відкрили простір для формування загальноновизнаних у світі ринкових відносин. Такий крутий поворот з відмовою від планово-розподільчої системи не міг відбутися без втрат [1 с. 3]. Україні не вдалося уникнути класичної схеми економічних криз, яка спіткала й інші постсоціалістичні та пострадянські країни.

Починаючи з 1990 р., у галузі рослинництва відбувалося зменшення обсягів виробництва продукції, що є наслідком зниження технічної забезпеченості, зменшення кількості внесених органічних і мінеральних добрив, засобів захисту рослин, що, у свою чергу, було викликано диспаритетом цін, кредитною і податковою політикою, які сформувалися не на користь сільського господарства [3, с. 213]. Усі ці несприятливі економічні умови, що були характерні для всього агропромислового комплексу України, також мали негативний вплив на розвиток галузі рисівництва.

Рисівництво в Україні є невід'ємною складовою частиною агропромислового комплексу. В Україні виробництвом рису займаються в Херсонській, Одеській областях та в Автономній Республіці Крим. Вирощування рису пов'язане з агроекологічними умовами ландшафтів, які найбільше піддаються антропогенному регулюванню. У зв'язку з чим рис серед усіх злаків має надосить вагомий перспективи збільшення своєї продуктивності.

Стан вивчення проблеми. Доробок вітчизняних вчених у справу дослідження і вирішення проблем галузі рисівництва є досить вагомим. У цій роботі провідна роль належить науковцям Інституту рису НААН України. Значний внесок у заснування, становлення і розвиток галузі рисівництва в різні роки зробили вчені Херсонського державного аграрного університету.

Важливою задачею подальшого розвитку рисівництва є розв'язання проблеми комплексного дослідження економічних, екологічних, соціальних факторів розвитку галузі, що дозволить обґрунтувати оптимальні показники виробництва рису, визначити пріоритети і намітити перспективи сталого розвитку галузі рисівництва в Україні.

Завдання і методика досліджень. Головним завданням даної роботи є дослідження стану розвитку галузі рисівництва в Україні за роки незалежності. Методологічну основу дослідження становлять діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення досліджуваних явищ та процесів.

Інформаційною базою дослідження є законодавча і нормативно-правова база України, матеріали Державного комітету статистики України, інформація районних управлінь агропромислового розвитку Херсонської, Одеської областей та Автономної Республіки Крим, дані Інституту рису НААН України, а також публікації вітчизняних вчених.

Результати досліджень. Аналіз розвитку галузі рисівництва в Україні показав, що період 1991-1999 рр. (табл. 1) характеризується суттєвим спадом виробництва. Усі параметри виробництва рису набули негативної динаміки: зменшились посівні площі; знизилась урожайність. У результаті валове виробництво зерна рису зменшилось майже удвічі порівняно з 1991 р. Основними економічними причинами спаду виробництва рису були підвищення цін на енергоносії, зменшення кількості внесених органічних і мінеральних добрив, засобів захисту рослин, порушення господарських зв'язків, втрата ринків збуту.

Зміни соціально-політичного устрою України та трансформації її економіки зумовили проведення земельної реформи в нашій країні. У процесі її здійснення змінювалась структура земельного фонду за формами власності [3, с. 36].

З реформуванням земельних відносин та введенням у дію Указу Президента України "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" право власності на землю в рисових сівозмінах отримали більш ніж 1300 власників. Самі рисові системи, як побудований на цих землях виробничий об'єкт, що має власну вартість, згідно із Законом України "Про внесення змін до Закону України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" передані у комунальну власність [6, с. 10].

Усе це привело до того, що земельні продуктивні площі на рисових зрошувальних системах, які потрапили у власність індивідуальних користувачів, експлуатуються в більшості випадків непродуктивно, порушуються сівозміни, частина площ взагалі не обробляється, фактично вибула із сільськогосподарського обороту (табл. 2).

Таблиця 2 - Розташування та використання рисових зрошувальних систем в Україні ^{*1}

Адміністративно - територіальна одиниця		Площа рисових зрошувальних систем		
Область / АРК	Назва адміністративного району	всього, га	% від загальної площі РЗС	з них що використовуються, га
Автономна Республіка Крим	Джанкойський	2700	4,4	1341
	Красноперекопський	13192	21,3	11421
	Нижньогірський	7788	12,5	4760
	Роздольненський	6085	9,8	3153
	Совєтський	1598	2,6	1200
	Усього	31363	50,6	21885
Одеська область	Ізмаїльський	2814	4,5	-
	Кілійський	10171	16,4	2428,15
	Усього	12985	20,9	2428,15
Херсонська область	Голопристанський	2745	4,5	155
	Каланчацький	7896	12,7	3525,75
	Скадовський	7014	11,3	1763
	Усього	17655	28,5	5443,75
Усього в Україні		62003	100,0	29756,9

**¹ Розраховано за даними районних управлінь агропромислового розвитку Херсонської, Одеської областей та Автономної Республіки Крим.*

**² За даними 2008 р.*

Таблиця 1 - Виробництво рису в Україні за період 1991–1999 рр.

*(всі категорії господарств) **

Адміністративно - територіальна одиниця (область /АРК)	Роки								
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Валовий збір, тис. ц									
Автономна Республіка Крим	837	725	492	587	612	642	492	553	444
Одеська область	114	118	124	149	133	106	134	103	111
Херсонська область	81	60	51	55	56	69	50	60	85
Україна	1032	903	667	791	801	817	676	716	640
Зібрана площа, тис. га									
Автономна Республіка Крим	16,4	16,2	15,7	15,2	15,1	15,3	15,5	14,3	15,3
Одеська область	3,6	4,5	4,5	4,4	4,4	4,3	4,3	3,6	3,6
Херсонська область	3,1	3,5	3,2	2,7	2,5	3,3	3,5	2,8	3,1
Україна	23,1	24,2	23,4	22,3	22,0	22,9	23,3	20,7	22,0
Урожайність, ц/га									
Автономна Республіка Крим	51,0	44,8	31,3	38,6	40,5	42,0	31,7	38,7	29,0
Одеська область	31,7	26,2	27,6	33,9	30,2	24,7	31,2	28,6	30,8
Херсонська область	26,1	17,1	15,9	20,4	22,4	20,9	14,3	21,4	27,4
Україна	44,7	37,3	28,5	35,5	36,4	35,7	29,0	34,6	29,1

**Розраховано за даними Інституту рису НААН України.*

Як наслідок цього, РЗС поступово виходять з ладу, зменшуються обсяги виробництва, руйнуються зрошувальна і дренажно-скидна мережі. Активізуються процеси заболочування, вторинного засолення, осолонцювання та деградації ґрунтів, погіршення їх меліоративного стану та зниження родючості ґрунту [6, с. 10]. Разом із тим, слід зазначити, що останніми роками рисосіяння виходить за традиційні межі районування (в Автономній Республіці Крим виробництвом рису почали займатися в Бахчисарайському та Сімферопольському районах). Це ще раз підтверджує потребу визначення стратегії управління сталим розвитком галузі рисівництва.

Погодимось з думкою науковців ННЦ "Інститут аграрної економіки" НААН України, що ключовою проблемою подальшого розвитку агропродовольчої сфери в Україні залишається нарощування виробництва зерна. У цьому зв'язку головним завданням є підвищення продуктивності кожного гектара, стійкості та стабільності зернового виробництва [5, с. 65].

На початку ХХІ століття (відродження рисосіяння в Україні) виробництво зерна рису зростає за рахунок підвищення продуктивності посівів. За період 2000-2009 рр. в Україні спостерігається поступове розширення посівних площ під сільськогосподарською культурою рис, суттєве зростання обсягів виробництва за рахунок збільшення урожайності рису (табл. 3, 4).

У результаті здійснення заходів по інтенсифікації виробництва, впровадженню нових сортів і прогресивних технологій динаміка показників врожайності останніх років набула позитивної тенденції. Особливе значення для підвищення врожайності і стабільності рисівництва мають сучасні технології. Інститутом рису НААН України опрацьована технологія вирощування рису з урахуванням вимог охорони навколишнього середовища для господарств України [7]. Виробниче випробування даної технології вирощування рису показали її високу екологічну, технологічну та економічну ефективність, яка характеризується врожаєм рису на рівні 60-70 ц/га при заощадженні витрат матеріальних ресурсів і коштів.

Очевидним є і той факт, що нині Україна є членом Середземноморської асоціації країн-виробників рису, що є нашим визнанням на світовому рівні як країни, яка має певні наукові та практичні досягнення у розвитку вітчизняної галузі рисівництва.

ва. Це досить переконливий аргумент для висновку про доцільність подальшого розвитку цієї галузі.

Сучасний етап розвитку рисосіяння характеризується вдосконаленням селекції, агротехніки нових сортів рису, способів і технологій його вирощування. У перспективі планується розширення площ посівів рису, реконструкція існуючих та будівництво нових РЗС, активне впровадження технологій вирощування рису з урахуванням вимог охорони навколишнього природного середовища [4, с. 64].

Науковцями Інституту рису НААН України розробляється концепція поетапної реконструкції як рисових, так і звичайних зрошувальних систем Причорномор'я, якою передбачається забезпечення України конкурентним зерном рису, захист прибережної зони від водної ерозії, а населених пунктів - від підтоплення, акумулювання атмосферних опадів, встановлення екологічної рівноваги та вирішення соціальних проблем.

Слід відмітити, що пропозиції щодо реконструкції рисових зрошувальних систем у сучасні системи звичайного зрошення не мають перспективи: по-перше, не вирішуються природоохоронні і соціальні проблеми, а по-друге, капіталовкладення на реконструкцію сучасних рисових сівозмінних дільниць на "чекові" і звичайне зрошення - практично однакові. Крім того, враховуючи додаткові витрати на енергозабезпечення, перефільювання підприємств і більш низьку рентабельність, звичайне зрошення перед чековим не має і економічної переваги.

У США з початку 80-х років проводиться реконструкція звичайних рисових зрошувальних систем на "чекові" з метою збереження водних, земельних і енергетичних ресурсів та поліпшення екологічного стану з використанням досвіду будівництва рисових мереж в Україні, виконаних у лотках [2, с. 58].

Усе це обумовлює необхідність розробки й застосування системи нормативних, технологічних, фінансово-економічних, організаційних та адміністративних заходів, які б забезпечили гарантоване одержання високих урожаїв зерна рису при зменшенні витрат коштів і ресурсів на його вирощування, дотримання вимог охорони навколишнього природного середовища.

Таблиця 3 - Виробництво рису в Україні за період 2000 – 2009 рр.

*(сільськогосподарські підприємства)**

Адміністративно - територіальна одиниця (область /АРК)	Роки									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Валовий збір, тис. ц										
Автономна Республіка Крим	631	478,4	494,4	564,3	505,2	596,5	586,9	660	590	929
Одеська область	107,8	74,6	77,9	80,7	77,9	88,2	101,4	79	95,4	120,3
Херсонська область	153	133,4	171,3	173,2	186,9	201,1	265,8	291,1	277,7	323,6
Україна	891,8	686,4	743,6	818,2	770	885,8	954,1	1030,1	963,1	1372,9
Зібрана площа, тис. га										
Автономна Республіка Крим	15,6	12	11,7	14,1	13,2	12,9	13	12,3	11,7	15,2
Одеська область	4	3	2,9	3,1	2,7	2,5	2,5	2,5	2,2	2,8
Херсонська область	5,4	3,8	4	4,4	4,4	4,7	5,2	5,4	4,9	5,5
Україна	25	18,8	18,6	21,6	20,3	20,1	20,7	20,2	18,8	23,5
Урожайність, ц/га										
Автономна Республіка Крим	40,4	39,9	42,3	40,0	38,3	46,2	45,1	53,7	50,4	61,1
Одеська область	27,0	24,9	26,9	26,0	28,9	35,3	40,6	31,6	43,4	43,0
Херсонська область	28,3	35,1	42,8	39,4	42,5	42,8	51,1	53,9	56,7	58,8
Україна	35,7	36,5	40,0	37,9	37,9	44,1	46,1	51,0	51,2	58,4

**За даними Державного комітету статистики України.*

Таблиця 4 - Виробництво рису в Україні за період 2000 – 2009 рр.

*(всі категорії господарств) **

Адміністративно - територіальна одиниця (область /АРК)	Роки									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Валовий збір, тис. ц										
Автономна Республіка Крим	633	478,4	494,4	569,9	507,3	606,2	598,1	679,3	611,5	949
Одеська область	110,8	76,9	77,9	82,4	77,9	88,2	101,4	83,7	95,4	120,3
Херсонська область	153,3	133,4	181,8	187,7	218,9	235,4	295,8	317,1	300,6	360,1
Україна	897,1	688,7	754,1	840	804,1	929,8	995,3	1080,1	1007,5	1429,4
Зібрана площа, тис. га										
Автономна Республіка Крим	15,7	12	11,7	14,2	13,3	13,2	13,3	12,7	12,2	15,5
Одеська область	4,1	3	2,9	3,2	2,7	2,5	2,5	2,6	2,2	2,8
Херсонська область	5,4	3,8	4,3	5	5,4	5,7	5,8	5,8	5,4	6,2
Україна	25,2	18,8	18,9	22,4	21,4	21,4	21,6	21,1	19,8	24,5
Урожайність, ц/га										
Автономна Республіка Крим	40,3	39,9	42,3	40,1	38,1	45,9	45,0	53,5	50,1	61,2
Одеська область	27,0	25,6	26,9	25,8	28,9	35,3	40,6	32,2	43,4	43,0
Херсонська область	28,4	35,1	42,3	37,5	40,5	41,3	51,0	54,7	55,7	58,1
Україна	35,6	36,6	39,9	37,5	37,6	43,4	46,1	51,2	50,9	58,3

**За даними Державного комітету статистики України.*

Висновки та пропозиції. Пріоритетними напрямами підвищення ефективності виробництва рису в Україні є:

- упровадження сучасних високопродуктивних технологій вирощування рису з урахуванням вимог ресурсо - та природо-забезпечення в господарствах України;

- забезпечення технологій вирощування матеріальними й енергетичними ресурсами (пальним, хімічними засобами захисту рослин, мінеральними добривами, насінням та іншими);

- модернізація матеріально-технічної бази галузі, оновлення машинно-тракторного парку, проведення реконструкції рисових зрошувальних систем на екологічно більш безпечні закриті і напівзакриті їх типи;

- використання нових сортів з високою продуктивністю, адаптивних до біотичних та абіотичних факторів середовища, які б у різних агроекологічних умовах могли б дати максимальну віддачу на вкладені кошти;

- комплексного застосування агротехнічних і хімічних заходів інтегрованої системи захисту культури рису від шкідників, хвороб і бур'янів, зменшення пестицидного навантаження і підвищення екологічної безпеки при вирощуванні рису;

- освоєння науково-обґрунтованих сівозмін;

- раціонального використання зрошувальної води, зменшення водоспоживання;

- покращення еколого-меліоративного стану рисових систем та прилеглої території.

Реалізація цих чинників можлива лише за умови створення необхідних соціально-економічних умов господарювання, визначення найбільш дійових механізмів державного регулювання і підтримки сталого розвитку галузі та удосконалення виробничих відносин.

Перспектива подальших досліджень. У роботі проаналізовано особливості розвитку галузі рисівництва в Україні за роки незалежності. Подальші дослідження доцільно спрямувати передусім на дослідження ресурсного потенціалу галузі рисівництва та його використання в процесі агровиробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Україна за роки незалежності, 1991-2003. – 5-е вид., переробл. та допов. – К.: Нора-Друк, 2003. – 560 с.
2. Дудченко В. В. Рисівництво в Україні: історія, агроресурсний потенціал, ефективність / В. В. Дудченко, Р. В. Морозов. – Херсон: Стар, 2009. – 106 с.
3. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Степу України / [голова редакційної колегії М.В. Зубець]. – К.: Аграрна наука, 2004. – 844 с.
4. Дудченко В.В. Сучасний стан розвитку галузі рисівництва в Україні / В.В. Дудченко, Р.В. Морозов // Таврійський науковий вісник. – 2010. – Вип. 69. – С. 62–67.
5. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва): монографія / [Бойко В.І., Лебідь Є.М., Рибка В.С. та ін.]; за ред. В.І. Бойка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 400 с.
6. Дудченко В.В. Технологія нормованого водокористування при вирощуванні рису з врахуванням вимог ресурсо – та природо забезпечення в господарствах України / Дудченко В.В., Корнбергер В.Г., Морозов В.В.; за ред. В.В. Морозова. – Херсон: ХДУ, 2009. – 103 с.
7. Ванцовський А.А. Технологія вирощування рису з врахуванням вимог охорони навколишнього середовища в господарствах України / Ванцовський А.А., Вожегов С.Г., Вожегова Р.А. та ін. – Херсон: Надніпряночка, 2004. – 77 с.

УДК: 633.114:631.03 (477.72)

**ПІДВИЩЕННЯ ВРОЖАЙНОСТІ І ЯКОСТІ ЗЕРНА
ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ ПІСЛЯ СТЕРНЬОВИХ
ПОПЕРЕДНИКІВ**

Неміс І.Т. – д.с.-г. н.

Сергєєв Л.А. – н.с., Інститут землеробства південного регіону» НААНУ

Постановка проблеми. На півдні України головною зерновою культурою є пшениця озима. Проте її врожайність поки що не висока, а зерно має переважно низьку якість, яка не зав-